

Kiss Gergely

VIII. BONIFÁC ÉS MAGYARORSZÁG (1290–1303)

A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései*

VIII. Bonifác 1303. május 31-én, a magyar trón betöltése ügyében kiadott ítéletlevelében a következőképpen vezette elő döntését: „Teljhatalmunknál fogva, [...] számos, konzisztóriumra összehívott főpap, káplánjaink és familiárisaink jelenlétében [...] testvéreink tanácsából határozunk, döntünk, kinyilvánítjuk és akarjuk”. Közismert, hogy a III. András halálával megüresedett magyar trón betöltésekor a pápaság tevőlegesen az Anjouk mellett foglalt állást. A szövegben megjelenő „teljhatalom”, egyszemélyi döntés, illetve a tanácsosok bevonása ugyanakkor mintha finom ellentmondást jelezne. Csábító lenne ezt azonnal elvetni azzal az indokkal, hogy túlságosan is sejtésszerű, vagy utólagos belemagyarázás, felvetése azonban mégis jogos, ha figyelembe vesszük, hogy az érett középkor egyik legjelentősebb pápájának kormányzatával kapcsolatban már a korszakban számos kritika, támadás megfogalmazódott. Ezeknek célkeresztjében a pápai teljhatalom önkényes értelmezése és használata állt.¹ A jelen írásban két kérdésre keresem a választ: 1) milyen hatalmi legitimációs elképzelésekre megy vissza az idézett szöveg, 2) milyen belső ellentmondások olvashatók ki VIII. Bonifác kormányzatával kapcsolatban.

A pápaság az 1290-es évektől több alkalommal is egyértelműen állást foglalt a magyar trón betöltése ügyében. Ez azonban nem tekinthető csupán egyszerű diplomáciai lépésnek, ezekben az állásfoglalásokban ugyanis minden alkalommal – III. András és Károly Róbert esetében is – határozott hatalmi legitimációs elképzelések láttak napvilágot.

A hazai szakirodalomban több helyen is olvasható olyan nézet, hogy a magyar trón betöltésének jogát a pápák – IV. Miklós, VIII. Bonifác és V. Kelemen – maguknak tartották fenn, arra hivatkozva, hogy egykor Szt. István elfogadta a pápa főségét. Ezt talán a legvilágosabban Szűcs Jenő fogalmazta meg, aki úgy vélte, hogy „IV. Miklós pápa viszont a Szentszéknek igényelte a trónbetöltést »sokféle okból« – valójában arra az egyetlen érvre, pontosabban teóriára alapozva,

* A tanulmány az NKFIH NN 124763 Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár projekt támogatásával készült. Köszönettel tartozom Sashalmi Endrének és Csukovits Enikőnek értékes tanácsaikért.

¹ *Agostino Paravicini Bagliani: Boniface VIII. Un pape hérétique? Paris 2003. 159–221.*

hogy annak idején Szent István a korona elfogadásával elismerte a pápai hűbért”.² Az érvelés sajátossága folytán érdemes röviden áttekinteni a pápaság részéről alkalmazott, Szent Istvánra visszavezetett hivatkozásokat.

A pápai oklevelekben a 13. század közepéig terjedő időszakban ezek a hivatkozások leginkább a pannonhalmi bencés monostor kiváltságlevelében jelentek meg, és a *libertas*, azaz szabadság fogalma körül összpontosulnak. E szövegek az első magyar király rendelkezésére (*preceptum*) utaltak, amelyben a monostor királyi hatalomtól való mentesítése szerepelt. A kiváltság, amelyre a *libertas* (szabadság) kifejezést használták, *immunitast* (mentességet) biztosított az intézmény számára. A Szent Istvánra való hivatkozás tehát jelenthette egyrészt ezt a királytól kapott és a királyi tisztségviselők joghatóságát korlátozó kiváltságot,³ ugyanakkor e pápai oklevelek – az itáliai Montecassino apátságának szabadságára (ismét csak *libertas*) hivatkozva – a fogalmat az első magyarországi bencés monostort a helyi püspök kormányzati hatalma alóli mentesítésének jelentéstartalmával is használták. Ez azt jelentette ebben az esetben, hogy a győri püspök nem ítélezhetett a monostor lakói felett, őket nem idézhette a zsinatra stb.⁴

A pápai oklevélben feltűnik egy másik Szent Istvánhoz kapcsolódó hivatkozás is, melynek forrása – a hagyományos felfogás szerint – az első magyar király legendája volt. Nem meglepő, hogy a lehetőség a Hartvik-legendára kapcsán merült fel. Ez volt ugyanis az az életírás, amelyik a két korábbi legenda felhasználásával, illetve önálló hozzátoldásokkal egy minőségileg új, és az országalapító király jogaival behatóan

² *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002. 453. Hasonló értékelést adott *Almási Tibor*: A tizenharmadik század története. Bp. 2000. 177. Vö. *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 247–248.; *Solymosi László*: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemónia idején (13. század). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 47–54., itt: 52–53.

³ II. Paszkál 1102. évi privilégiuma („Et quia huiusmodi vota minime excludenda videntur, secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis per presens privilegium confirmamus atque statuimus, ut [...]” *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 1000–1131. Ed. Georgius Györfly. Budapestini 1992. [a továbbiakban: DHA] 117. sz. 333–334.) óta ugyanazzal a formulával: „Ad hec iuxta vestigia antecessoris nostris Paschalis pape, secundum, quod a beate memorie Stephano rege statutum est, presentis privilegio statuimus, ut [...]” *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I–XII/B*. Szerk. Sörös Pongrácz – Erdélyi László. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 606–607., illetve III. Sándor egy 1181-es oklevelében: „[...] sancte memorie rex Stephanus monasterium Sancti Martini de Pannonia donaverit libertate, et que illi temporibus felicitis recordationis Paschalis pape et nostro privilegia Apostolica Sedes indulserit [...] libertatem, quem rex prefatus concessit et Sedes Apostolica confirmavit [...] observetis.” PRT I. 609.

⁴ Ezt nevezzük exemptionnak (kivételek), ami azt jelenti, hogy a területen illetékes püspök kormányzati joghatósága (fegyverkezés, bírászkodás, zsinatra idézés) nem érvényesült az adott intézmény felett. Erre bővebben lásd *Tringli István*: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003) 809–848., különösen: 812–818.; *Kiss Gergely*: „Talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium Sancti Benedicti in Monte Cassino...” Pannonhalmi és a montecassinói szabadság (libertas). In: Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8-9.) előadásai. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged 2003. 63–78.

foglalkozó szöveget hozott létre.⁵ III. Kelemennek a székesfehérvári társaskáptalan részére adott kiváltságlevele, amelyik V. Márton oklevelének szövegében maradt fenn, hivatkozik az első magyar király életírására, mégpedig az alapító által adott „szabadságok és méltóságok” esetében. III. Kelemen itt bizonyíthatóan a Szent István-i hivatkozást az elsőként említett értelemben (*libertas, immunitas*) használta. Ugyanakkor nála is megjelenik a második említett jelentés – kivétel (*exemptio*) értelemben –, de azt a pápa saját rendelkezésként szövegezte meg kiváltságlevelében. Ez utóbbi felbukkan a Hartvik-féle legenda szövegében is. Ebből elvileg arra is következtethetnénk, hogy a Kálmán korában készült életírás tartalmazta ezt a sajátos kiváltságot, és ezt vette át a későbbi pápai privilégium. Következtetésünknek ugyanakkor ellentmond egyrészt az a körülmény, hogy a Hartvik-legenda után, de III. Kelemen pápa kiváltságlevele előtt keletkezett pápai privilégiumok egyike sem tesz említést a legendáról. Másrészt III. Kelemen kiváltságlevele a legendára csak általánosságban utal, tehát logikusabb azt feltételezni, hogy a pápai rendelkezés volt a legenda ma ismert, módosított szövegének forrása, és nem fordítva. Ebbe a módosított szövegbe került bele a pápai oklevélből az *exemptio*.⁶ Megállapításunkat erősíti az a tény is, hogy a legendára történő utalást csupán V. Márton szövege tartalmazza.⁷ Akárhogy is történt, a fenti példákban látható, hogy a jelzett időszakban a pápai oklevelek Szent Istvánra való hivatkozása (*libertas*) a király által biztosított immunitásra⁸ utalt vissza, amikor az első keresztény magyar uralkodó életírására történik utalás. Az oklevelekben ugyancsak megjelenő másik *libertas* fogalom hagyománya azonban Montecassinóhoz kapcsolódik.

Szűcs Jenő fent idézett megállapításából viszont kiolvasható, hogy a pápaság olvasatában valóban volt egy másik Szent Istvánhoz kapcsolódó hagyomány, amely azonban nem egyes egyházi intézmények egyházi jogi helyzetére vonatkozott, hanem magának a királynak és az Apostoli Széknek a politikai-jogi viszonyára. E gondolat a maga teljességében első alkalommal VII. Gergely 1074. október 28-án kelt

⁵ Szent István királyról három legenda íródott (a nagyobb, a kisebb és az úgynevezett Hartvik-féle legenda), amelyek keletkezési ideje az 1083. évi magyarországi szenttéavatások körüli évektől Kálmán király uralkodásáig (1095–1116) terjed. Összefoglalólag lásd *Thoroczkay Gábor*: A magyarországi legendairóladalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 184–208., különösen: 188–190.

⁶ Bővebben lásd *Kiss Gergely*: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. Századok 141. (2007) 271–297., különösen: 278–279.

⁷ „[...] libertates quoque, seu immunitates, iura et dignitates predictae ecclesie, a sancto Stephano rege, qui ecclesiam ipsam fundavit, concessas, que in vita sua legebantur [kiemelés: K.G.], et ab aliis regibus indultas, usque ad tempus recolende memorie Geize regis conservatas, ratas habuit atque firmas, easque perpetuis temporibus illibatas manere sancivit [...]”. Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára (a továbbiakban: MRECV) I–IV. Ed. Vilmos Fraknói – József Lukács. Bp. 1896–1907. I. 2.

⁸ A királyi hatósági közegek joghatóságának korlátozásáról van szó.

Salamonhoz intézett levelében olvasható, ahol a pápa felróta a királynak: tudnia kellene arról, hogy a királyság a római egyház tulajdona, amelyet egykor István király Szt. Péternek ajánlott fel és adott át.⁹ Ez a felfogás a 13. század utolsó évtizedétől jelent meg ismét a forrásokban, mégpedig az Anjouk magyarországi uralkodásának előkészítése, majd tényleges kivitelezése idején. Az Árpád-kor jeles kutatója, mint láttuk, mindenekelőtt IV. Miklós pápa okleveleire hivatkozott. A pápa 1288 óta behatóan foglalkozott a „magyar helyzettel”. Fellépése részben abból fakadt, hogy a Fülöp fermói püspök, pápai legátus által korábban létrehozott konszolidáció¹⁰ megbomlott, IV. László halála¹¹ pedig újra felvetette a trónbetöltés kérdését. Az 1288 és 1292 között uralkodó IV. Miklós a magyar trón betöltése ügyében több alkalommal is tett lépéseket,¹² már 1290 nyarán legátust küldött Magyarországra. Az első megbízott, Benvenuto d’Orvieto nem jutott el megbízási területére, pedig két alkalommal is parancsot kapott (1290. május–szeptember¹³), így az év végén

⁹ „[...] Nam sicut a maioribus patrie tue cognoscere potes, regnum Vngarie sancte Romane Ecclesie proprium est a rege Stephano olim Beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum [...]” DHA I. 68. sz. Magyarul: Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század. Szerk. Makkai László – Mezey László. Bp. 1960. 88.

¹⁰ A pápa teljhatalmú megbízottja 1279 és 1281 között, ha nehezen is, de rá tudta venni IV. Lászlót arra, hogy kiegyezzen a kunokkal, és helyreálljon a rend az országban. Lásd *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikai történetének vázlata. Történeti Szemle 39. (1997) 69–98.; *Kovács Viktória*: Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281). Kézirat.

¹¹ Erre enged következtetni IV. Honorius pápa 1287. márc. 12-én IV. Lászlóhoz intézett levele, amelyben az említettek mellett felrója a királynak, hogy a tatárokkal és más hitetlenekkel szövetezik. Lásd Les registres d’Honorius IV. Éd. Maurice Prou. Paris 1888. (a továbbiakban: RHIV) 761. sz.; Regesta pontificum romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. I–II. Ed. Augustus Potthast. Graz 1957. (a továbbiakban: Potthast) 22585. sz. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a pápa ugyanekkor három parancslevelet is küldött az esztergomi érseknek. Egyrészt meghagyta, hogy a tatárok, kunok, más hitetlenek támadása esetén az érsek keresztes hadjáratot hirdessen, másrészt azt, hogy olyan búcsút engedélyezzen, amelyet az Apostoli Szék a Szentföld védelme érdekében szokott engedélyezni. Harmadrészt pedig arra utasította, hogy tegyen meg mindent, hogy Erzsébet királyné kiszabaduljon a fogságból. RHIV 761. sz.; Potthast 22586., 22587., 22591. sz. A fellépés sikere érdekében IV. Honorius Habsburg Rudolf római királytól, a cseh királytól és az osztrák hercegtől is az érsek támogatását kérte, illetve erre szólította fel a magyarországi egyháziakat is. Lásd RHIV 761. sz.; Potthast 22588., 22589., 22590. sz.

¹² Idegen nyelven legutóbb összefoglalva az eseményeket lásd *Andreas Kisevetter*: L’intervento di Nicolò IV, Celestino V e Bonifacio VIII nella lotta per il trono ungherese (1290–1303). In: Bonifacio VIII. Ideologia e azione politica. Atti del convegno organizzato nell’ambito delle celebrazioni per il VII centenario della morte: Città del Vaticano, Roma, 26–28 aprile 2004. Ed. Ilaria Bonincontri. Roma 2006. 139–198.

¹³ *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel I. 1000–1417. Bp. 1901. 92.; Megbízatása ügyében kelt okiratok: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 361–366. A meghatalmazás Magyarország mellett Ausztriára, Stájerországra, Dalmáciára és Nándorfehérvárra is kiterjedt. Vö. Potthast 23339. sz.; Les registres de Nicolas IV. I–II. Ed. Ernest Langlois. Paris 1886. (a továbbiakban: RNIV) 7563. sz. Jadin szerint nemcsak a király halála, hanem a mongol támadás miatt maradt el magyarországi útja. *Luis Jadin*: 4. Benvenuto d’Orvieto. In:

IV. Miklós Johannes Ugoccione jesi püspököt küldte legátusként, Benvenutot pedig valószínűleg felmentette a feladat teljesítése alól.¹⁴ A pápa 1291. január 31-én levelet intézett Habsburg Rudolf német királyhoz, illetve Albert osztrák herceghez, amelyben kifejtette, hogy a Magyar Királyság „régől fogva a római egyházhoz tartozik”.¹⁵ Ugyanekkor megbízta Ugoccionét, hogy érje el Habsburg Rudolfnál és Albertnél a pápai jogok tiszteletben tartását,¹⁶ és a legátus e feladatáról tájékoztatta az esztergomi és a kalocsai érseket is¹⁷.

Jóllehet, Szent Istvánra, a korona elfogadására és az ezzel vállalt hűbérre nincs utalás IV. Miklós okleveleiben, egy alapvető motívum mégis megjelenik, nevezetesen a királyság római egyházhoz való tartozása. Hasonló a helyzet VIII. Bonifác pápa 1298. január 28-ai oklevelével.¹⁸ Ebben ugyanis csak általánosságban ír az ország sanyarú helyzetéről – a szakadárrok, eretnekek szüntelen támadásáról, a belső feszültségekről –, és ténylegesen csupán Bicskei Gergely prokurátori kinevezése (székesfehérvári prépostság, esztergomi érsekség) felől intézkedett.

A királyság sorsáról való pápai döntés tehát a 13. század végéig azon alapult, hogy az ország „régől fogva a római egyházhoz tartozik”. Ez minden bizonnyal VII. Gergely már említett levelére megy vissza. Az az érvelés azonban, hogy Szt. István király a koronát és a királyságot az Apostoli Széktől nyerte el, első alkalommal az 1301. október 17-i pápai oklevélben szerepel. Ennek apropója a Přemysl-házi Vencel (László) megkoronázása volt, amelyet a kalocsai érsek hajtott végre. VIII. Bonifác számos kétséget megfogalmazott II. Vencel cseh király fiával

Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique. Éd. Alfred Baudrillart et al. I–XXXI., fasc. 184. Paris 1912–2013. (a továbbiakban: DHGE) 8 (1934), col. 289–290., itt: 290.; Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series I. [1198–1431], II. [1431–1503]. Ed. Conrad Eubel. Münster 1913–1914.; Hierarchia catholica medii et recentioris aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series III. [1503–1600]. Ed. Conrad Eubel. Münster 1923. (a továbbiakban: HC) I. 242. 4. jegyz. Moroni szerint kiküldésének oka a kun kérdés volt, illetve a tatár fenyegetés, ezért a pápa legátusként Benvenutot bízta meg I. Rudolf római király ajánlásával. A terv nem valósult meg a mongol támadás miatt. Lásd *Gaetano Moroni*: Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica I–CIII. Venezia 1840–1861. XXXIII. 186. Vö. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi i. m. 98.

¹⁴ *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi i. m. 99., a felmentésre vonatkozó forrás nélkül.

¹⁵ „[...] predictum regnum [Ungarie] ad Romanam ecclesiam, matrem tuam ab antiquo etiam dicitur pertinere, propter quod circa illud aciem sollicite considerationis extendimus, et de statu eius sollicite cogitamus.” Theiner I. 372.; RNIV 4425., 4426. sz.

¹⁶ „Si te transire contigerit per loca, ubi carissimus in Christo filius noster R[odolphus] rex Romanorum illustris et dilectus filius nobilis vir A[lbertus] dux Austrie natus eius vel alter ipsorum fuerint, eis insimul vel disiunctim ex parte nostra expresse manifesteque denunties predictum regnum [Ungarie] ad Romanam ecclesiam, ut permittitur, pertinere, nostro et ipsius ecclesie nomine publice et aperte protestans, ut ipsi vel eorum alter iura quelibet in regno ipso ad nos et eiusdem ecclesiam predictam spectantia quomodo usurpare, occupare vel invadere non presumant, aut in nostrum et iusdem ecclesie preiudicium et gravamen aliquod attemptare. [...]” Theiner I. 373.

¹⁷ Uo. 374–375.

¹⁸ Uo. 382–383.

szemben. Kánonjogi fogalmakkal megtűzdelte panaszában a pápa kifogásolta azt a konkrét esetet (*caput*), jogot (*ius*), öröklési szokást (*successio*), címet (*titulus*), ami alapján Vencelt elfogadták királynak. Majd folytatta a bírálatot a kalocsai érsekkel: hogyan nyerhette el Vencel a koronát olyasvalakitől, akit nem illet meg a magyar királykoronázási jog, sem a szokásjog, sem a tételes jog alapján? Hogyan mellőzhették az Apostoli Széket egy ilyen súlyú döntésből? Kifejtette, hogy kétség esetén vagy egy ilyen nagy jelentőségű ügyben mindenképpen hozzá kell folyamodni. Érdekes eleme az érvelésnek, amely szerint Szent István egyes utódaiban szentsége felszínre kerül.¹⁹

Ugyanezen a napon VIII. Bonifác még világosabb tartalmú parancslevelet intézett Magyarországra küldött legátusához, Niccolò Boccasinihez. Meghagyta neki, hogy négy hónapos határidőt kijelölve idézze maga elé a kalocsai érseket a jogalap nélküli koronázás ügyében. Az arengában VIII. Bonifác kifejtette a pápai hatalom mindenek felett álló univerzalisztikus jellegét, valamint azt, hogy a Magyar Királyság az Apostoli Szék tulajdonában van. A kalocsai érsek által végrehajtott koronázást nem ismerte el, mert arra az érseknek nem volt joga, sem tételes, sem szokásjog alapján. Ilyen esetben – folytatta VIII. Bonifác – ki kellett volna kérni a pápa vagy legátusa véleményét. Leszögezte továbbá, hogy Károlyt már korábban megkoronázta az esztergomi érsek. A pápa azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy a magyar főpap „csak” választott és az érsekségnek csupán adminisztrátora. Megjegyzésével saját, három évvel korábbi rendelkezésére utalt, amelyben tartózkodott Bicskei Gergely tényleges megerősítésétől.²⁰ A királyságot Szt. István ajánlotta fel – folytatódott a parancslevél – valamennyi jogával együtt a pápaságnak, elfogadva azt az elvet, hogy csak az isteni akarat lehet hatalmának alapja, amelyet Krisztus földi helytartója, Szt. Péter utóda testesít meg. István nyerte el elsőként a királyi fejéket, és – teszi hozzá mintegy záróakkordként a pápa – mindennek a dokumentumai fellelhetők a pápai levéltárban.²¹

A két oklevél világosan kijelöli a pápai hatalmi legitimációs elképzelések alappilléreit: 1) a Szent István-i országfelajánlást, 2) az erre épülő pápai tulajdont és 3) pápai döntési jogot a király személyének kijelölésére. Nyilván nem véletlen, hogy ezeknek az elemeknek a védelmében utasította el a kalocsai érsek által történt koronázást. S noha VIII. Bonifác egyértelműen elismerte az esztergomi érsek királykoronázási jogát – hiszen nyilvánvalóan tisztában volt a vonatkozó 13. század eleji vitákat lezáró korábbi pápai döntésekkel –, fontosnak tartotta ennek az

¹⁹ VIII. Bonifác 1301. október 17-i levele II. Vencel cseh királyhoz. Theiner I. 387–388. Teljes szövegét lásd Függelék I.

²⁰ *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi i. m. 104. A Bicskei Gergelynek címzett pápai levelet lásd Theiner I. 382–384.

²¹ VIII. Bonifác 1301. október 17-i parancslevele Niccolò Boccasini legátushoz. Theiner I. 388–389. Teljes szövegét lásd Függelék II.

egyházi-politikai kulcspozíciónak a hangsúlyozását, ezzel is elősegítendő az említett három elem érvényesülését.

1302. június 10-én VIII. Bonifác ismételten tudatta Vencel cseh királlyal, hogy fia magyarországi megkoronázását semmisnek tekinti – jóllehet megválasztására, legalábbis a cseh király szerint egyetértőleg (az ország egyházi és világi elitjének beleegyezésével) és kánoni módon került sor –, hiszen neki hivatalából fakadóan kell gyógyírt találnia az ország sanyarú helyzetére, és békét teremtenie. Kifejtette, hogy IV. László király halála után III. András „királyként viselkedett” az országban, holott az ország jog szerint Mária szicíliai királyné unokaöccsét, Károlyt illette volna meg. Vencel magyar királyként történő elismerését azzal hátrította el, hogy ezzel a magyar trónra igényt formáló Károly számára jogsérelem keletkezne, éppen ezért jogvesztő hatályú idézést adott a cseh uralkodónak, és mindenkinek, aki jogot formálna a magyar trónra. A kifejezetten jogászai érvelés mellett azt is Vencel szemére vetette a pápa, hogy a lengyel királyi címet jogszerűen használja. Univerzalisztikus jogára hivatkozva kinyilvánította, hogy Lengyelország is az Apostoli Székhez tartozik, és ezért megtiltotta, hogy ügyeiben királyként intézkedjék.²² Ugyanekkor utasította legátusát, Boccasinit, hogy az idézést hajtsa végre, és a parancslevélben Vencel mellett megemlítette Károlyt is, valamint a megjelenésre 6 hónapos határidőt adott.²³

A kalocsai érsekválasztást²⁴ követően, 1303. május 30-án a pápa azzal bízta meg István érseket, hogy az Anagninban összegyűlt és magyarországi helyzetről tárgyaló főpapokkal – Benedek veszprémi, Mihály zágrábi, Tódor győri püspökkel, az esztergomi érsek alárendeltjeivel, Tamás esztergomi, Domokos váci, Miklós vasvári prépostokkal és István erdélyi esperessel – együtt a világiak között is szerezzenek érvényt a majdani döntésnek.²⁵ A megbízás mintegy előkészítette a pápai döntés másnapi ünnepélyes kihirdetését. 1303. május 31-én kelt ítéletlevelében (*Spectator omnium*) a pápa ismét hangoztatta, hogy a vikáriusi hatalom hivatalának birtokában (*officium vicarie potestatis habentes*) köteles a romlásra jutott Magyarország helyzetén javítani. Majd részletesen előadta a történeteket: Vencel cseh király kérését, hogy fiát az egyetértő és kánoni választás alapján fogadja el magyar királynak; Mária szicíliai királyné érvelését, hogy unokáját, Károlyt a közelebbi rokonság címén illeti meg a királyság.

²² VIII. Bonifác 1302. június 10-i levele II. Vencel cseh királyhoz. Theiner I. 392–393. Teljes szövegét lásd Függelék III.

²³ Theiner I. 393–394.

²⁴ Jóllehet Gimesi János halála után a szék betöltését a pápa magának tartotta fenn, végül elfogadta a két káptalan által megválasztott István székesfehérvári érkanonok, veszprémi és kalocsai kanonok megválasztását. A részletekre lásd *Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln 1991. 176–178.

²⁵ „pro quibusdam regni Ungarie negotiis apud sedem predictam promovendis et expediendis iter arripuistis ad sedem veniendi prefatam, in statum pristinum revocare procures”. Theiner I. 395.

E korábban is hangoztatott érv mellett újabbak is előkerültek. Károlyt atyai jogon illeti meg a magyar trón, sőt régi szokás szerint Esztergomban egy arra alkalmas személy meg is koronázta. Ez utóbbi egyértelműen azonosítható Károly Róbert első koronázásával, amelyet Bicskei Gergely hajtott végre. Óvatos eljárásra utal, hogy az érvelésben nem szerepel Bicskei neve, akit, mint láttuk, VIII. Bonifác csupán az esztergomi érsekség és a székesfehérvári prépostság adminisztrátorának ismert el. A jogi érvek ismertetését követően a pápa legátusával megidéztette a feleket, akik közül csak Károly képviselői jelentek meg a megadott határidőre, míg Vencel csupán mentegetőzését tolmácsoló megbízottakat küldött a pápához. Törvényes képviselőt azonban később sem küldött, jöllehet több *konzisztorialis gyűlésre* is sor került a már említett magyar főpapokkal. Így azután, mivel Vencel jogát ellenfelével szemben nem tudta kellően bizonyítani, a pápa Károlyt ismerte el magyar királynak.

Döntésében a fentiekén kívül még egy fontos érv játszott szerepet. Mint Bonifác kifejtette, a magyar trónhoz való jog alapja nem a választás – amelyet Vencel hangoztatott –, hanem az öröklés joga. Minderről a pápa teljhatalmánál fogva, főpaptársainak tanácsával ünnepélyesen hozott döntést, amely kiközösítés terhe mellett kimondta: Károlyt valamennyi királyi jogba be kell iktatni, míg Vencelnek minderről le kell mondania. Utóbbi esetleges fellebbezésére négy hónap határidőt adott.²⁶ A döntés közzétételéről részben maga a pápa gondoskodott – levelet intézett Károlyhoz, Mária királynéhoz, Albert római királyhoz és a magyar egyháziakhoz –, részben pedig István kalocsai érseket és Mihály zágrábi püspököt bízta meg ezzel.²⁷

²⁶ Theiner I. 397–399.

²⁷ Potthast 25256–25257., 25262–25264. sz.; Les registres de Boniface VIII. I–IV. Ed. Geoges Digard et al. Paris 1884–1935. (a továbbiakban: RBVIII) 5364–5368. sz.; Theiner I. 400–402.; *Andreas Kiesevetter*: L'intervento di Niccolò IV i. m. 164–193. István érsek és Mihály püspök pápai döntést kihirdető oklevelét az 1303. júl. 30-a és aug. 12-e közötti időszakban átírta a császmái, boszniai, bácsi és székesfehérvári káptalan is, továbbá a két főpap szeptember 10-én jelentés küldött a kihirdetésről. Lásd Theiner I. 402–405. Mindennek ismeretében felettebb különös Bicskei Gergely és István kalocsai érsek állítólagos oklevele, amely szerint a pápa döntését nekik kellett az egész ország számára kihirdetniük. Lásd Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I. Főszerk. Kírstó Gyula. Bp.–Szeged 1990. 417. sz.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Ed. Georgius Fejér. Bp. 1828–1844. VIII/1. 133–136.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1924. és II. 524. Az oklevél hitelessége ellen kétséget ébreszt az a tény, hogy Bicskei koronázási akcióját név nélkül említette a pápai ítéletével, jöllehet Bicskei és István érsek oklevele ezt tette a Károly melletti döntés eredőjévé. Mint láttuk, a pápa döntését Károly koronázása helyett inkább az öröklési jogra építette. A pápai regisztrumkönyvben István kalocsai és Mihály zágrábi püspök felhatalmazása szerepel, nincs nyoma annak, hogy Bicskeit ilyen feladattal megbízta volna, pláne István kalocsai érsekkel együtt. Elképzelhető, hogy Bicskei önálló akciójáról volt szó, hogy magát valamelyest szalonképessé tegye főpap társai szemében. Úgy tűnik azonban, hogy Bicskeit VIII. Bonifác igyekezett távol tartani, ezzel magyarázható az a korábbi felhatalmazás, amelyben a pápa meghagyta Niccolò Boccasininek, hogy keressen alkalmas személyt az esztergomi és az akkor még ismeretei szerint üresedésben levő kalocsai érsekség vezetésére. Lásd RBVIII III. 4414. sz., Theiner I. 390–391. Vö. *Szende László*: Bicskei Gergely. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 134–142., különösen: 140.

Ez esetben nemcsak a döntés tartalma, hanem a jogalapjával kapcsolatos pápai érvelés, illetve a meghozatal módja is igen érdekes. Az előbbivel kapcsolatban alapvető jelentőségű, hogy a két trónjelölt mellett szóló érvek mérlegelésekor az egyetértő és kánoni (!) választás²⁸ állt szemben az öröklési joggal. A kettő közül azonban – érvelt a pápa – csak az utóbbi törvényesítheti a trónhoz való jogot. Ez a pápai indoklás már korábban is felbukkant, mégpedig hasonló szövegösszefüggésben: a pápa nem ismerte el III. András trónhoz való jogát, aki ugyan „királyként viselkedett”, de az öröklés jogán Mária fiát, Károlyt illette a trón.²⁹

A döntéshozatal módját, a pápa szerepét érintőleg a legfontosabb maga a tény, hogy formailag hiteles bírói oklevélről van szó.³⁰ Ebből logikusan következik, hogy a döntés joga – és itt érdemes külön is hangsúlyozni, hogy az úgynevezett *iurisdictio ordinariá*ról van szó – a pápát és a konzisztóriumot illeti meg. A megelőző években kelt pápai oklevelekben rendre előkerült, hogy Magyarország ügyében a pápa jogosult eljárni – „hozzá tartozik” – a Szent István által tett felajánlás alapján. A jelen oklevélben a pápa nem erre hivatkozott, hanem arra, hogy ő a krisztusi hatalom letéteményese, a *vikáriusi hatalom hivatalának birtokosa*.³¹ Ebben a VII. Gergely által gyakran hangoztatott *divina potestas* gondolata köszön vissza, és nem hiányzik a *plenitudo potestatis* fogalma sem.³² Az előbbi a pápai hatalom is-

²⁸ „Sane diebus non longe preteritis charissimus in Christo filius noster Wenceslaus, Boemie rex illustris, per eius nuncium et expressas litteras nobis supplicavit attente, ut negotium dilecti filii, nobilis viri Wenceslai, eiusdem regis filii, quem in regem Ungariae concorditer et canonice proponebat electum, et eundem Boemiae, ac ut tam suos, quam filii eiusdem in hac parte sequaces in benevolentiam nostram recipereamus.” Theiner I. 397.

²⁹ „quia etiam quondam Carolus, ipsius regine primogenitus, dicti Caroli genitor habitus est quasi communiter, et precipue per Romanam ecclesiam pro Ungarie rege, dum vixit, nec ex parte dictorum Boemie regis et filii de iure competente ipsius in regno Ungarie predicto allegatum est aliquid vel assertum, nisi sola electio, que de ipso filio regis proponitur, que procul dubio diversis ex causis, prout rationum prima facies indicat, minus legitima, immo prorsus inutilis esse videtur, eo maxime, quod sicut scripti canonis series aperit, regnum ipsum Ungarie successionis iure provenit, electionis arbitrio non defertur [...]”. Theiner I. 398. Az öröklés és a választás jogelve közül egyik sem tekinthető a korszakban kizárólagosan érvényesülő intézménynek, sőt, valamely király halála – a nyugat-európai források tanúsága szerint – minden esetben elvezetett egyfajta választáshoz (a társadalmi elit, világiak és egyháziak, illetve a „nép” akaratnyilvánításához), még ha a hagyomány az elsőszülött fiút részesítette is előnyben. A választott királyság intézménye mint az örökletes királyság alternatívája, csak a 14. század közepén a Német Aranybullával született meg, míg az utóbbi már a 13. században meghatározónak bizonyult a Francia Királyságban. Erre lásd *Lorenz Erren: Feofan Prokopovich's Pravda voli monarshei as Fundamental Law of the Russian Empire. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 17. (2016) 333–360., itt: 338–341.

³⁰ *Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék*. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 55–81., itt: 57.

³¹ „Spectator omnium cunctorum prescius rex eternis civitatem Ierusalem ruituram previdens, flevit compassibiliter super illam. Numquid igitur et nos, eius officium vicarie potestatis habentes, fletus arcere possumus mitigare punitionis aculeos, gemitus cohibere, videntes acerbè regni Ungarie collapsi per plurimum dissidia gravia, inculcata frequentius diminutionis incommoda et ruinam taliter imminentes?” Theiner I. 397.

³² „Nos vero habita super iis cum fratribus nostris examinatione solemni, profunda maxime meditatione pensantes statum prefati regni Ungarie miserabilem et depressum, flebili quidem compassione

teni alapját, míg a másik annak teljességét jelentette, erre épült VII. Gergely óta a pápa mindenre kiterjedő, univerzalisztikus hatalma.³³ Ezzel akár le is zárhatnánk az egész kérdést, ha a trón betöltését eldöntő ítéletlevélben nem jelenne meg több alkalommal is a konzisztórium mint gondolatmenetünket „zavaró tényező”.

A testülettel a felek képviselőinek meghallgatásakor és az ítélethozatalkor is találkozunk. Azt is megtudhatjuk, hogy jelen esetben e tanácsban helyet kapott István kalocsai érsek, Mihály zágrábi, Tivadar győri, Benedek veszprémi püspök, valamint több esperes és prépost is. Az ítélethozatal előtti napon kelt pápai parancslevél alapján ez az általános felsorolás jól kiegészíthető, ebben ugyanis az említett érsek és a három püspök mellett felbukkan Tamás esztergomi, Domokos váci, Miklós vasvári prépost és István erdélyi esperes neve is. Szereplésük nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy ők voltak a pápa és Károly ügyének egyházi támaszai. A *de fratrum nostrorum consilio* megszületett ítéletben természetesen részt vettek az említett magyarországi főpapok. E megfogalmazás azonban egyúttal azt is sejtetni engedi, hogy a pápa és bíborosainak kibővített testületi döntéséről volt szó.³⁴

VIII. Bonifáccal kapcsolatban két okból is különösen fontos megvizsgálni, hogy e nagy horderejű döntés pontosan milyen körülmények között született meg. Egyrészt azért, mert a magyar trón betöltését érintő állásfoglalások között eddig a személyes pápai döntés volt meghatározó, az említett ítélettel kiadását megelőzőleg nem volt példa testületi döntésre. Másrészt pedig – amint azt az alábbiakban majd láthatjuk – a 13. század második felétől több alkalommal is vita bontakozott ki a pápa és a bíborosi testület viszonyát illetően, sőt a magyar trónutódlást megelőző években komoly törés mutatkozott VIII. Bonifác és egyes bíborosok között, amely nyilvánvalóan nem volt független a feszült pápai-francia kapcsolatoktól sem.

Bármennyire meglepő, a pápa és a bíborosok közötti viszony – a hatalomgyakorlás és jogkörök tekintetében – nem volt pontosan meghatározva, lényegében

condignum, [...] de plenitudine potestatis, [...] de fratrum nostrorum consilio decernimus, diffinimus, declaramus, et volumus, quod [...]”. Theiner I. 398–399.

³³ Ian Smith Robinson: *The Papacy 1073–1198. Continuity and Innovation*. Cambridge 1990. 92., 295–321.

³⁴ „[...] coram nobis, venerabilibus fratribus nostris S[tephano] archiepiscopo Colocensis, M[ichaeli] Zagrabiensi, T[heodoro] Iurieniensi et B[enedicto] Vesprimiensi episcopis, ac dilectis filiis nonnullis archidiaconis, et prepositis, de ipso regno Ugarie [...]. Et in pluribus consistoriis per nos ab ipsis seriose petito [...]. Nos vero habita super iis cum fratribus nostris examinatione solemni [...] de plenitudine potestatis, in apertam contumaciam eorumdem Boemiae regis et filii in presentia prelatorum plurium, capellanorum, familiarium nostrorum, et aliorum in consistorium vocatorum, presentibus eorumdem Boemiae regis et filii nunciis ac excusatoribus superscriptis, de fratrum nostrorum consilio decernimus, diffinimus, declaramus, et volumus, quod [...] de ipsius potestatis plenitudine perpetuum silentium imponimus de fratrum consilio predictorum. [...] ut premissa in notitiam et conscientiam dictorum Boemie regis et filii debito tempore pervenire non valeant, quae in presentia ipsius consistorii, predictorum prelatorum, aliorumque plurium, et eorumdem nuntiorum ac excusatorum maxime, sunt tam vulgate, tamque solemniter publicata, de reformatione prefati regni collapsi, disponere cum ipsorum fratrum consilio [...]”. Theiner I. 397–399.

a szokásjog és egyedi jogosítványok alakították ki az együttműködés kereteit. Gratianus a bíborosokat a pápát megválasztó testületnek tekintette, amelynek jogai is a választásra vezethetők vissza. A *Decretum Gratiani* vonatkozó része a bíborosi kollégium tevékenységét illetően lényegében az 1059-es pápaválasztási határozat rövidített szövegét adja.³⁵ A bíborosok jogait – tételes szabályozás hiányában – a gyakorlat alakította ki a 12. század közepe és a 13. század első éve közötti időszakban.³⁶ Természetesen lehetetlen egyetlen mondatba sűríteni Szt. Péter földi helytartója és a körülötte kialakult kormányzati-tanácsadói testület bonyolult kapcsolatrendszerének valamennyi lényeges elemét,³⁷ annyi azonban bizonyosan megragadható, hogy a pápa és a bíborosok között folyamatos együttműködés alakult ki, az utóbbiak nem rendelkeztek a *plenitudo potestatis* egészével, csak annak egyes meghatározott elemeivel: így például helyettesítették a pápát széküresedés, illetve akadályoztatása esetén.³⁸ Feladatuk elsősorban a pápa segítése volt szakrális teendőinek ellátásában, a döntéshozatalban pedig elsősorban a tanácsadásra (*consilium*) szorítottak.³⁹

A kánonjogi fejlődés a 13. század közepén újabb szakaszához érkezett. A IV. Ince megválasztása (1243) előtti üresedés, az 1268–1271 közötti viták, a pápaválasztást szabályozó 1274-es rendelkezés, illetve az V. Celesztin és VIII. Bonifác közti váltás új irányba terelték a kánonjogi felfogást. A pápai döntésekben és kormányzatban tanácsadásról (*consilium*) az egyetértési jogra (*consensus*) helyeződött a hangsúly, a nélkül azonban, hogy egy tényleges – a későbbiekben valóban létrejövő – „konziliarista”,

³⁵ *Mario Conetti*: Les pouvoirs du collège des cardinaux dans les pamphlets de Jacopo et Pietro Colonna contre Boniface VIII. *Revue de droit canonique* 53. (2003) 337–360., itt: 344.; *Corpus Iuris Canonici*. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognouit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg. Pars prior: *Decretum magistri Gratiani*. Graz 1959. (a továbbiakban: DG) *Distinctio* XXIII. c. 1.

³⁶ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 345.; *Robinson, I. S.*: The Papacy i. m. 90–120.

³⁷ Már csak azért sem, mert a megközelítésnek is sokféle szempontja lehet, gondoljunk csak a pápa, a bíborosok és az egyház egészét átfogó korporatív szemléletre, vagy bíborosokra alkalmazott *cardinalis* kifejezés történeti fejlődésére, kánonjogi értelmezésére, és így tovább. E helyen csak a legfontosabb összefoglaló munkákra utalok, távolról sem teljességre törekvően. *Johann Baptist Sägmüller*: Die Thätigkeit und Stellung der Cardinäle bis Bonifaz VIII. Freiburg 1896.; *Stephan Kuttner*: *Cardinalis*: The history of a canonical concept. *Traditio* 3. (1945) 129–214.; *Michel Andrieu*: L'origine du titre de Cardinal. In: *Miscellanea Giovanni Mercati*. V. *Storia ecclesiastica – diritto*. Città del Vaticano 1946. 113–144.; *Klaus Ganzer*: Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalkollegiums vom 11. bis 13. Jahrhundert. Tübingen 1963.; *Carl Gerold Fürst*: *Cardinalis*. Prolegomena zu einer Rechtsgeschichte des römischen Kardinalkollegiums. München 1967.; *Rudolf Hüls*: *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049–1130*. Tübingen 1977.; *Robert C. Figueira*: *The canon law of medieval papal legation*. Penn Arbor 1980.; *Pierre Blet*: *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*. Città del Vaticano 1982. és *Agostino Paravicini Bagliani*: De fratrum nostrorum consilio. La plenitudo potestatis del papa ha bisogno di consigli? In: *Consilium*. Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale. Eds. Carla Casagrande – Chiara Crisciani – Silvana Vecchio. Firenze 2004. 181–194.

³⁸ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 345.

³⁹ *Paravicini Bagliani, A.*: De fratrum nostrorum consilio i. m. 183–184.

netán „alkotmányozó” testület kialakulásáról beszélhetnénk.⁴⁰ A bíborosokat megillető hatalom és joghatóság erősen foglalkoztatta a IX. Gergely halála (1241) és V. Kelemen megválasztása (1307) közé eső időszak kánonjogászait. A *Liber extra* összeállítását követően (1234) nem sokkal, 1243-ból maradt fenn adat a bíborosok testületi fellépésére, amire a pápai székiüresedés (1241–1243) teremtett kedvező alkalmat. Mattheus Parisiensis *Chronica maiora* című munkájából ismert az a bejegyzés, amely szerint a IV. Celesztin halála utáni feszült helyzetben – egy amúgy nem túl nagy jelentőségű ügyben – hét bíboros *az apostoli hatalom letéteményeseinek* titulálta magát.⁴¹ A krónikás által *a székiüresedés esetén a bíborosokra háruló pápai hatalom példájaként* közölt levelet⁴² jegyző személyek köre roppant érdekes, ugyanis köztük vannak a korszak meghatározó kánonjogászaik közül Sinibaldo Fieschi (S. Laurentius in Lucina presbiter-bíborosa [1227–1243]), a későbbi IV. Ince),⁴³ Rainaldus de Conti di Segni (Ostia et Velletri püspök-bíborosa [1234–1254]),⁴⁴ IV. Sándor néven éppen IV. Ince utóda), Johannes de Colonna (S. Praxedis presbiter-bíborosa [1212/1217–1244]),⁴⁵ illetve további „fajsúlyos” bíborosok, mint Stephanus Conti (S. Maria

⁴⁰ Itt természetesen nem a nagy nyugati egyházszakadás korában használatos értelemben szerepel, azaz nem a zsinat és a pápa viszonyára utal a „konciliarista” kifejezés, hanem arra, hogy a bíborosok nem egyszerűen tanácsosok, hanem tényleges döntési jogot formálnak az egyház kormányzatában tanácsadási (*concilium*) jogukból következőleg. Ugyanakkor a zsinati mozgalom előzményének tekintette a bíborosok 13. század végi – 14. század eleji testületi fellépését és ennek értelmezését a korszak kánonjogászaival Brian Tierney, illetve Robert Scholz. Lásd *Brian Tierney: Foundations of the Conciliar Theory. The Contributions of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism. Leiden–New York–Köln 1998. 158–159. és Richard Scholz: Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz’ VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Anschauungen des Mittelalters. Stuttgart 1903. 190–207.; Conetti a Colonnák esete alapján azzal érvel, hogy még a VIII. Bonifácot nem kedvelő befolyásos bíborosok (Napoleone Orsini és Guiglelmo Longhi) is szembefordultak a két Colonna bíborossal, semmilyen pápaellenes tökéletes „egységfront” nem alakult ki. Lásd *Conetti, M.: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 347–348.**

⁴¹ „Nos autem, penes quos potestas residet, apostolica sede vacante.” Mathaei Parisiensis monachi Sancti Albani *Chronica maiora* IV. Ed. H. R. Luard. London 1877. (a továbbiakban: *Chronica maiora*) 250. Vö. *Marc Dykmans: Les pouvoirs des cardinaux pendant la vacance du Saint Siège d’après un nouveau manuscrit de Jacques Stefaneschi. Archivio della Società romana di storia patria – Archivio della Deputazione romana di storia patria 104. (1981) 119–145., itt: 132.*

⁴² „Exemplum ad quod potestas papalis ad fratrum universitatem divolvitur sede vacante papali et super hoc littera universitatis.” *Chronica maiora* IV. 250.

⁴³ HC I. 6., 43.

⁴⁴ HC I. 6., 35.

⁴⁵ HC I. 4., 45. Személyére lásd *Francesco Cristofori: Cronotassi dei cardinali di santa romana Chiesa nelle loro sedi suburbicarie titoli presbiteriali e diaconie dal secolo V all’ anno del Signore MDCCCLXXXVIII, compilata sui manoscritti originali et autentici esistenti nella biblioteca e negli archivi vaticani e su molteplici altre fonti storiche edite et inedite antiche e moderne. Roma 1888. 62., 238.; Pietro Colonna: I Colonna dalle origini al sec XIX. Roma 1927. 15–18.; Wolfgang Hagemann: Rainald von Spoleto und die Marken in den Jahren 1228/29. In: *Adel und Kirche. Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag von Freunden und Schülern. Hrsg. Josef Fleckenstein – Karl Schmidt. Freiburg 1968. 436–457., itt: 444–445.; Joachim Felix Leonhard: Die Seestadt Ancona im Spätmittelalter. Tübingen 1983. 133–135.; Jean Longnon: L’empire latin de Constantinople. Paris 1949. 157–159.; Werner Maleczek: Colonna, Giovanni. In: *Dizionario Biografico degli Italiani. (www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-colonna_(Dizionario-Biografico); Werner Maleczek: ’295. Jean de Colonna’. In: DHGE 26 (2000) col. 1426–1427.;***

Transtiberim presbiter-bíborosa),⁴⁶ Rainerius Capoccius (S. Maria in Cosmedin diakónus-bíborosa [1216–1244]),⁴⁷ Egidius de Torres Hispanus (SS. Cosmas et Damianus diakónus-bíborosa [1216–1246]),⁴⁸ Otto de Montferrato (S. Nicolaus in carcere Tulliani diakónus-bíborosa [1227–1244])⁴⁹.

Közülük Sinibaldo Fieschi munkássága érdemel különös figyelmet. Ő a pápa és a bíborosok viszonyát a püspök és a káptalan közötti kapcsolat mintájára képzelte el. A káptalan tanácsként (*consilium*) együttműködik a püspökkel, közreműködik a kormányzatban, de a püspöki hatalomgyakorlás nem teszi szükségessé a káptalan egyetértését (*consensus*).⁵⁰ Más helyen a bíborosi testületet a szenátorokéhoz hasonlította.⁵¹

Később Hostiensis⁵² foglalkozott kifejezetten a bíborosi hatalommal az *Apparatus* vagy *Lectura in decretales Gregorii IX*, azaz a *Liber extrá*hoz készített kommentárban (1271), ahol igyekezett a bíborosi intézmény természetét és a pápához fűződő viszonyát meghatározni. Megállapítása szerint a bíborosok részesei a pápai hatalomnak, mivel a pápával együtt osztoznak a *plenitudo potestatis*on, és az egyház csúcsán foglalnak helyet. Hostiensis azonban adós maradt a hatalomgyakorlás mikéntjének bemutatásával. A Fieschi-féle *consilium*-felfogást átvette: a bíborosok a pápa tanácsosai, e minőségben részesei a pápai hatalomnak.⁵³ Hostiensis

Donald MacGillivray Nicol: The Despotate of Epiros. Oxford 1957. 50–52.; *Berthold Sütterlin*: Die Politik Kaiser Friedrichs II. und die römischen Kardinäle in den Jahren 1239–1250. (Heidelberger Abhandlungen Heft 58.) Heidelberg 1929. 122–124.; *Matthias Thumser*: Rom und der römische Adel im späten Stauferzeit. Tübingen 1995. 66–75.; *Karl Wenck*: Das erste Konklave der Papstgeschichte. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 18. (1926) 118–137.; *Robert Lee Wolff*: Politics in the Latin Patriarchate in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers* 8. (1954) 225–303., itt: 262.; *Pietro Egidí*: Necrologi e libri affini della provincia Romana. *Necrologi della città di Roma I–II*. (Fonti per la storia d'Italia 44–45.) Roma 1908–1914. I. 285.; *Agostino Paravicini Bagliani*: I testamenti dei cardinali del duecento. (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria 25.) Roma 1980. 9. nr. 6/1.

⁴⁶ HC I. 4., 44.

⁴⁷ HC I. 4., 51.

⁴⁸ HC I. 5., 49. IV. Ince (1253. jan. 4.) Egidius, Johannes de Colonna végrendeletének végrehajtója kérésére a pápa utasította a párizs Sainte-Geneviève apátságát, hogy Odo de Colonna, a végrendelező unokaöccse részére fizessék ki mr. Lorenzo de Chevele által ott letétbe helyezett 200 ezüstmárkát. *Les registres d'Innocent IV*. I–IV. Ed. Élie Berger. Paris 1881–1919. 6179. sz.; *Paravicini Bagliani, A.*: I testamenti dei cardinali i. m. 9. nr. 6/2.

⁴⁹ HC I. 6., 52.

⁵⁰ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 345.

⁵¹ *Tierney, B.*: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 160.

⁵² Henricus de Segusio Bolognában végezte egyházi tanulmányait, majd 1236 és 1244 között Angliában tevékenykedett, 1244-től sisteroni püspök, 1250-től embruni érsek, végül 1261-ben nyerte el az ostiai püspök-bíborosi tisztséget, innét veszi a 'Hostiensis' nevet. Kánonjogászai működésének két kiemelkedő eredménye a *Summa aurea* (1250–1251), és az alább említett *Apparatus* vagy *Lectura*. Vö. *James A. Brundage*: *Medieval Canon Law*. London–New York. 1995. 214.; *Bónis Péter*: Henricus de Segusio (Hostiensis) középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata. *Jura* 22. (2016) 1. sz. 25–30.

⁵³ *Glose Cardinalium* ad X 1, 24, 2: „Sic dicti a cardine, quia sicut cardine regitur ostium, ita per istos regi debet officium ecclesie”, X 3, 4, 2: *Glose In synodo* „Sunt enim cardinales pars corporis domini pape ... et cum e urbem iudicant et disponunt”, *Glose ad X* 5, 38, 14: „cardinales includelentur etiam

állásfoglalása nem függetleníthető az 1268–1271 között elhúzódozó pápaválasztástól, erre vezethető vissza vezérgondolata, amely szerint csak szükséghelyzet esetén illeti meg a bíborosokat a pápai hatalom.⁵⁴ A szükségesség gondolata más szövegösszefüggésben is megjelenik. X. Gergely egy 1273-as levele szerint a pápát valamely kétség (*dubium*) esetén a bíborosok kötelesek tanácsukkal segíteni.⁵⁵

1274-ben a 2. lyoni zsinat elfogadta az *Ubi periculum* határozatot, amely azután bekerült a *Liber Sextus*ba (1, 6: *De electione et electi potestate*, 3: *Ubi periculum*), ezzel módosult az 1059-es pápaválasztási dekrétum, a határozat a választást a konklávé kezébe adta. Immár a bíborosi kollégium széküresedés esetén gyakorolhatta a pápai hatalmat – legalábbis szükség esetén – anélkül azonban, hogy explicite elismerték volna a bíborosok részesedését a pápai teljhatalomban.⁵⁶ X. Gergely javaslata nemcsak a bíborosok, hanem a főpapok (püspökök és apátok) egyetértését is feltételezte, sőt a bíborosok szerepét csupán a pápa megválasztására és annak kihirdetésére korlátozta.⁵⁷ Összességében tehát ekkorra alakult ki az a felfogás, hogy a bíborosok részt vesznek a pápai hatalomgyakorlásban, a pápa legközvetlenebb tanácsadói, de a pápa és a bíborosok között nincs hatalommegosztás.⁵⁸

A testületi szemlélet megerősödésének újabb lökést adott, hogy 1294-ben V. Celestin konzisztórium előtt mondott le, ezzel elismerte, hogy a bíborosok a pápai hatalom részesei és széküresedéskor a pápa helyettesei. A lemondás jelentősége egyrészt elméleti jelentőségű volt, hiszen felerősítette azt a vitát, amely a bíborosi testület jogosítványai, a pápai hatalomból való részesülése körül a század közepétől kibontakozott. Másrészt alkalmat kínált a korporatív vezetés gyakorlatának megteremtésére.

in expressione plenitudo potestatis”, Glose *Fratres nostri*, X 4 17, 13 „inter cardinales quippe et papam tanta est unio, ut sibi ad invicem omnia communicare deceat, sicut enim inter episcopum et capitulum suum maior est communio quam inter eundem episcopum et ceteras ecclesias sue diocesis ... sic multo magis et multo excellentius maior est unio inter papam et collegium Romane ecclesie quam etiam inter aliquem alium patriarcham et capitulum suum ... et tamen patriarcha sine consilio fratrum non debet ardua expedire [...] Multo fortius ergo decet papam consilia fratrum suorum requirere, nam et firmius est iudicium quod a pluribus queritur, xx. dist. *De quibus* [D. 20, c.]” *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 345–347. Hostiensis munkáját alkotmányos jellegűnek tekintti *Tierney, B.*: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 149–153.

⁵⁴ „Romanus pontifex, qui plenitudinem potestatis obtinet [...]. Sed pone, papam mortuum, quaero penes quem resideret haec potestas? Utique penes ecclesiam, dormitat tamen exercitium, donec caput creetur [...]. Sed numquid collegium cardinalium habet iurisdictionem papae et exercitium ipsius? [...] Cardinales illam potestatem, illam iurisdictionem habere videntur, per totam christianitatem, quen et papa [...]” *Dykman, M.*: Les pouvoirs des cardinaux i. m. 132–133. Más helyen még egyértelműbben fogalmaz: „nil decet papam facere sine consilio fratrum suorum.” *Sägmüller, J. B.*: Die Thätigkeit und Stellung i. m. 244.; *Paravicini Bagliani, A.*: De fratrum nostrorum consilio i. m. 186.

⁵⁵ Uo. 185.

⁵⁶ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 347.

⁵⁷ *Tierney, B.*: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 165–166.; *Paravicini Bagliani, A.*: De fratrum nostrorum consilio i. m. 187–189.

⁵⁸ *Tierney, B.*: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 144.; *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 347.

A nyilvánvaló politikai felhangok ellenére – a háttérben zajlott a Colonna és Gaetani családok versengése⁵⁹ – a VIII. Bonifácot támadó pamfletek világosan utalnak ez utóbbira. A két Colonna bíboros, Jacopo és Pietro 1297-ben szembe fordult Benedetto Gaetanival, és 1297. május-júniusban három pamfletet fogalmaztak meg. Ezekben két fajsúlyos kérdéskörre tértek ki: a Benedetto Gaetani – akit végig következetesen „Benedictus”-ként említenek – megválasztásával, illetve kormányzatával kapcsolatos kifogásokat szedték csokorba. Egyrészt V. Celesztin lemondását vették célba, és hoztak fel komoly érveket annak érvénytelen volta mellett, vitatva a lemondás jogalapját. Másrészt elutasították VIII. Bonifác kormányzati módszereit is, kifogásolták, hogy az egyházi javadalmak betöltését magának tartja fenn, döntéseit kizárólag saját érdekei befolyásolják, a helyi egyházakét mellőzi.⁶⁰ Az utóbbi kifogásnak nyilvánvalóan az adott különös nyomatékot, hogy a pápa a két Colonna bíborost megfosztotta bíborosi hivatalától, akik nehezményezték az önkényes, pápai döntést.⁶¹ Jacopo és Pietro azonban nem álltak meg pusztán sérelmeik felhánytorgatásánál, hanem megoldást is javasoltak e törvénytelen helyzet rendezésére. Úgy találták, hogy egyetemes zsinatnak kell döntenie V. Celesztin lemondásáról, VIII. Bonifác megválasztásáról és kormányzatáról. Jóllehet konkrétan nem említették, de minden valószínűség szerint Jacopo és Pietro Colonna szerint is a bíborosi testület volt a legalkalmasabb e feladat lebonyolítására, mivel – legalábbis az ő felfogásuk szerint – a pápai hatalom részesei voltak, akár csak üresedés, *sede vacante* esetén.⁶² Ezzel a Colonna bíborosok jóval túlléptek a pápa és a bíborosok kollégiális felfogásán, és az utóbbinak alkotmányos szerepet tulajdonítottak: a kormányzat nélkülözhetetlen elemének tekintették, vagyis úgy látták, hogy a pápa semmilyen rendelkezést nem hozhat nélkülük. Sőt, nem egyedüli birtokosa a *plenitudo potestatis*nak sem, ezt testesítette meg a pápaválasztás 1274-es szabályozása (*Ubi periculum*), amelyet éppen Bonifác helyezett hatályon kívül. Jacopo és Pietro felfogásának, amely szerint a

⁵⁹ A pápa, VIII. Bonifác családja, a Gaetanik és a Collonák ekkor már régóta csatároztak egymással. Szembenállásuk eredője minden bizonnyal az V. Celesztin lemondását és VIII. Bonifác trónra kerülését övező bizonytalanság lehetett. Tovább rontott a helyzeten, hogy Benedetto Gaetani (VIII. Bonifác) testvérének, II. Roffredónak a halála (1296) lehetőséget teremtett a Collonáknak, hogy revansot vegyenek a rivális Gaetanikon, amit meg is tettek. 1297. máj. 3-án Stefano Colonna emberei lecsaptak és elrögzítették az Anagninóból Rómába igyekvő Pietro Gaetani (a pápa unokaöccse) kincseit. Miután a pápa erre beidézette a Colonna család két bíboros tagját, Pietrót és Jacopot, a helyzet egyre reményetlenebb fordulatokat vett. A két bíboros ugyanis megkérdőjelezte a pápa törvényességét, és ezzel kapcsolatban két vitairatot is összeállítottak. A pápa erre megfosztotta őket javaiktól. Lásd erre *Paravicini Bagliani, A.*: Boniface VIII. i. m. 159–196.; *Scholz, R.*: Die Publizistik i. m.; *Ludwig Mohler*: Die Kardinäle Jacob und Peter Colonna. Ein Beitrag zur Geschichte des Zeitalters Bonifaz’ VIII. Paderborn 1914.

⁶⁰ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 352.

⁶¹ Uo. 352–353.

⁶² Uo. 353.

bíborosok lényegében *szükséges tanácsosok* (*Cardinales, conciliari necessarii*), előképe lehet Hostiensis már ismertetett felvetése, amely azon alapult, hogy ők „a pápa testének részei” (*membra corporis pape*), ugyanakkor Hostiensisnél nem jelent meg a kardinálisok alkotmányos szerepe.⁶³

A két Colonna bíboros fellépése nem maradt hatástalan. A 14. század elejének egyik jeles kánonjogásza, Jean Le Moine (Johannes Monachus)⁶⁴ bár alapvetően az önálló pápai döntések törvényessége és érvényessége mellett foglalt állást, a gyakorlatban kívánatosnak tartotta, hogy a pápa törekedjen a bíborosok egyetértésének megszerzésére. Nézete szerint a pápai döntés törvényességét az támasztja alá, hogy Krisztus helytartójaként (*vicarius Christi*) jár el. Ilyen minőségében mindenki köteles joghatóságának alávetnie magát, nemcsak lelki ügyekben, hanem világiakban is. Külön figyelmet érdemel Le Moine szóhasználata (*ad reformationem pacis, vicarius Christi*), amely egyezést mutat VIII. Bonifácnak a magyar trón betöltéséről szóló ítéletlevelének formuláival (*reformatio regni, officium vicarie potestatis habentes*).⁶⁵ Le Moine a pápa és a bíborosok viszonyának meghatározásakor a római jog elemeit is felhasználta: kapcsolatukat úgy jellemezte, mint a fejedelem és a pozitív jog kapcsolatát. A „fejedelem a törvények felett áll” (*princeps legibus solutus est*) elve alapján a bíborosok nem korlátozhatják a pápa szabad döntéshozatali jogát, de hasznos, ha a pápa véleményüket figyelembe veszi, hiszen neki is a törvények szerint kell élnie.⁶⁶ Érvelését azzal is alátámasztotta, hogy az *Ubi periculum* szabályozását elfogadva kinyilvánította, hogy a bíborosok *csak* választják a pápát.⁶⁷ Le Moine ugyanakkor visszatért ahhoz a Fieschi által is alkalmazott magyarázathoz – püspök és káptalan példájára – amely a korporatív felfogással magyarázta a pápa és a bíborosok viszonyának kölcsönös jellegét.⁶⁸ Jean Rivière, a strasbourgi egyetem korábbi jelentős teológia professzorának szemléletes megfogalmazása szerint: „Jean Le Moine maga csak annyit tartott szükségesnek, hogy

⁶³ Uo. 354–355.

⁶⁴ Le Moine művében – a *Liber Sextus*hoz írt glosszáiban – felfedezhető a Colonnák pamfletjeinek hatása, közvetetten utal rájuk, mint a pápai hatalmat vitató tézisekre. Vö. *Apparatus ad Librum Sextum Decretalium* VI, 2,14,2; 5,2,4; X,1,6,3. *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 355–357. Jean Le Moine (1250 k.–1313) kánonjogász, számos glosszát írt a *Liber Sextus*hoz, illetve az *Extravagantes Johanni XXII*-hoz, pápai alkancellár, VIII. Bonifác őt küldte legátusként IV. (Szép) Fülöp francia királyhoz. DHGE 27(1998–2000), col. 219–220.

⁶⁵ Theiner I. 397–399.

⁶⁶ „Tamen secundum leges ipsum vivere decet [...]” *Apparatus ad Librum Sextum Decretalium*, V. ii, 4. – idézi: *Tierney, B.*: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 169. Ugyanitt olvassuk, hogy VIII. Bonifác döntései éppen azért semmisek, mert *absque fratrum consilio* hozott döntéseket.

⁶⁷ *Conetti, M.*: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 355–357.

⁶⁸ *Scholz, R.*: Die Publizistik i. m. 196. E gondolatok jellemzőek mind a *Liber Sextus*hoz, mind az *Unam Sanctam* bullához írt első glosszára. A pápa a testként elképzelt egyház feje, de annak kormányzatában nem nélkülözheti a testrészeket, ez esetben a bíborosokat, mint ahogy ők sem cselekedhetnek a pápa ellenében.

a bíborosok véleményét kikérjék, de elismerte a pápa teljhatalmát (*plenitudo potestatis*), amelyet csak a természeti és isteni jog korlátoz⁶⁹

Le Moine azonban nemcsak a pápa és a bíborosok viszonyáról értekezett, hanem a bíborosok testületi hatalmáról is. Visszatért ahhoz a már-már hagyományosnak nevezhető állásponthoz, hogy széküresedés esetén teljhatalom illeti meg a bíborosokat.⁷⁰ Hasonlóképpen helyesléssel nyugtázta azt a tényt, hogy V. Celesztin pápa helyreállította a X. Gergely által elfogadtatott *Ubi periculum* dekrétumot, amelyet V. Adorján és XXI. János is hatályon kívül helyezett.⁷¹

A jeles kánonjogásznak a megelőző fél évszázad eredményein alapuló véleménye azonban 1303-tól jelentős változást mutatott. Ekkortól ugyanis a pápával szemben egyre kritikusabb hangot ütött meg, és óva intett a pápai teljhatalom despotikus megnyilvánulásaitól. VIII. Bonifác *Rem non novam*-dekrétálásához írt glosszájában visszautalt a Colonnák esetére, és hangsúlyozta: a bűnösség elismerése nélkül történt letétel esetén a döntés automatikusan vitatható (*questio ex facto emergens*).⁷² Ugyanez a felfogásbeli változás érhető tetten az *Unam Sanctam* bulláról írt második glosszájában is.⁷³

Mindennek fényében valamelyest árnyaltabban kell tekintenünk a magyar trón betöltéséről rendelkező pápai ítéletlevélben foglaltakra. Egyfelől fellelhetőek benne azok a hagyományos elemek, amelyek láthatólag előkerültek a pápai teljhatalom értelmezésénél: a *vicarius Christi* és az *ad reformatio pacis* alapján a világi ügyekbe való pápai beavatkozás. Ennél is határozottabban foglalt állást VIII. Bonifác az *Unam Sanctam* bullában a két kard elméletének⁷⁴ emlegetésével. Ehhez képest meglepő, milyen fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a pápai

⁶⁹ Idézi Tierney, B.: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 170.

⁷⁰ „Sede vacante plenitudo potestatis residet penes cetum cardinalium.” Konkrét példa alapján – a bíborosok 1294-ben, tehát éppen V. Celesztin lemondása és VIII. Bonifác megválasztása között teljhatalommal jártak el – ezzel szinte szó szerint megegyezően nyilatkozik: „per cetum cardinalium penes quem plenitudo potestatis sede vacante residet”. – idézi Dykmans, M.: Les pouvoirs des cardinaux i. m. 135. Vö. Tierney, B.: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 171.

⁷¹ „Hec decreta per Adrianum papam fuit quoad omnem eius effectum suspensa et Joannes XXI dictam suspensionem qui non fuit in scriptis redacta ratificavit, et de fratrum consilio eam quoad omnem eius effectum suspendit. Et Celestinus hanc decretalem in statum pristinum restauravit”. Idézi Dykmans, M.: Les pouvoirs des cardinaux i. m. 135.

⁷² Scholz, R.: Die Publizistik i. m. 197.; Conetti, M.: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m. 355–357.

⁷³ Scholz, R.: Die Publizistik i. m. 197–198. Vö. Tierney, B.: Foundations of the Conciliar Theory i. m. 163–164.

⁷⁴ A Gelasius pápáig visszanyúló gondolat alapvetően az egyházi és a világi hatalom viszonyát jelenítette meg szimbolikusan. Gelasius alapvetése szerint a világot kormányzó két hatalmat, a lelkieket és a világiakat is egy-egy kard kormányozza. Ezt a felfogást már VII. Gergely idején is felhasználták a laikus hatalom elleni küzdelemben, az egyházi hatalomnak a világi feletti felsőségét alátámasztandó. VIII. Bonifác a IV. (Szép) Fülöppel való konfliktusban már úgy alakította tovább Gelasius gondolatát, hogy a világi uralkodó kezében levő kardot is az egyházi hatalom parancsára forgatja, ezzel téve egyértelművé a laikus hatalom alárendeltségét. Vö. Robinson, I. S.: The Papacy i. m. 295–297.; Paravicini Bagliani, A.: Boniface VIII i. m. 327–336.

ítéletlevél létrejöttében a döntés mögött egyetértő jóváhagyás áll. A formula – *de fratrum nostrorum consilio* – a bíborosi testület jóváhagyására utal, jóllehet a döntés a részben név szerint említett (egyébként teljesen azonosítható) magyar főpapokkal tartott konzisztóriumban született. Kérdés, hogy e formula ilyen hangsúlyos megjelenése visszavezethető-e valamilyen aktuális körülményre.

A „testvéreink tanácsából” történő döntéshozatal olyan formula volt a pápai döntéseket rögzítő oklevelekben, amelynek pontos tartalma az adott erőviszonyok szerint változó jelentéstartalmat hordozott a pusztá frázisszerű alkalmazás, és a döntésekben egyenrangú partnerként résztvevő bíborosokra történő utalás között.⁷⁵ Maga a kifejezés nem új, gyakorlatilag a 12. századtól folyamatosan kimutatható, azonban meglehetősen változatos értelmezésekkel. II. Paszkál pápa idején például nemcsak a bíborosokat értették alatta, ilyen értelmű használata csupán II. Ince idejére jellemző. A 13. század közepétől azonban, mint láttuk, egyre erőteljesebben érvényesült a bíborosok tanácsadói szerepe, sőt az 1274-es pápaválasztási szabályozás nyomán nagyobb lehetőség mutatkozott a kormányzati hatalomba való tényleges beleszólásukra. VIII. Bonifác pontifikátusa idején felerősödött ez az igény, amelyet jelentős mértékben éppen a Gaetani–Colonna ellentét táplált. A bíborosok távolmaradása a konzisztóriumtól, illetve a pápa személyi döntései – amelyre több adat is van 1301-től⁷⁶ – alátámasztják azt a feltételezést, hogy VIII. Bonifác adott esetben igyekezett saját döntéseit konzisztoriális jellegűnek feltüntetni. Nem lehetséges, hogy a pápai *plenitudo potestatis*, a *vicarius Christi* és bíborosi testület egyetértő hozzájárulását sejtető formula éppen a VIII. Bonifác kormányzatát ért belső kritika (Colonna bíborosok, Jean le Moine) nyomán finomított a megfogalmazáson, és igyekezett egyfajta testületi döntést megjeleníteni?

Talán érdemes a pápai kormányzat gyakorlati működésének ismertetését bemutatni e kérdés megválaszolásához. Ha megvizsgáljuk, hogy a pápai ítéletlevél kiadása idején – ide értve az ezt megelőző, 1302. október közepétől 1303. május végéig terjedő időszakot – a bíborosok milyen szerepet játszottak a pápa jelentősebb horderejű döntéseiben, akkor a következő meglepő eredményt kapjuk.

1302. június 6-a után egyetlen bíboros sem szerepel pápai bulla aláírójaként. Az utolsó dátum, amikor valamely kardinális ilyen minőségben szerepel, 1302. február 16. Az ezt megelőző évek közül 1295 és 1298 tekinthető vízválasztónak. Az előbbi nyilvánvalóan összefügg V. Celesztin lemondásával és VIII. Bonifác megválasztásával, illetve azzal is, hogy elődei bíborosai közül ekkorra többen elhaláloztak.⁷⁷

⁷⁵ Összefoglalóan lásd *Paravicini Bagliani, A.*: *De fratrum nostrorum consilio* i. m. 181–194.

⁷⁶ Uo. 190–194.

⁷⁷ VIII. Bonifác 1295 januárja és májusa között egyetlen személy (a vele azonos nevű *neposa*) kinevezése, 1295. dec. 17-én viszont már 5 bíborosi kinevezés történt. Az elődei által bíborossá tett személyek

Az 1300. március 2-i bíborosi kinevezés oka is hasonló lehetett,⁷⁸ akárcsak az utolsó alkalommal (1302. december 15.) történt kreációk esetében⁷⁹. Az eljárásban semmi meglepő nincs, hiszen 1295 és 1302 között több mint egy tucatnyi bíboros halálozott el, az ő pótlásuk szükséges lépés volt. Ennek ellenére sem mondható azonban, hogy VIII. Bonifác kormányzata mindvégig kiegyensúlyozott lett volna, és a pápa valamint a bíborosok háborítatlan együttműködésén alapult volna.

Vizsgáljuk meg, hogy az éppen funkcióban levő és a kúriában tartózkodó bíborosok közül kik milyen mértékben vettek részt a pápa nagyobb horderejű döntéseiben (kiváltságok, világi hatalommal kapcsolatos kérdések). Az 1295. június 21-e és 1302. február 16-a közötti időszakot tanulmányozva⁸⁰ megállapítható, hogy a VIII. Bonifác elődeitől „örökölt” 22 bíboros közül 13 szerepel pápai bullák aláíróként, közülük nyolcan érték meg az 1302-es esztendő. (Gerardus Blanchus 1302. március 1-jén, Matthaëus de Aquasparta pedig október 28-án hunyt el, így ők nyilván nem mérvadók abból a szempontból, hogy részt vettek-e VIII. Bonifác kormányzatában 1302. február 16. után.) Ez így összesen 6 bíborost tesz ki:

Név	Bíborosi egyház (titulus)
Joannes Buccamatus	Tusculanum
Matthaëus Rubeus Ursinis	S. Maria in Porticu
Neapoleo Ursinis	S. Adrianus
Joannes dictus Monachus /Jean le Moine	SS. Marcellinus et Petrus
Robertus Gallus, O. Cist.	S. Pudentiana
Guillelmus Longus (de Longis) Bergomensis	S. Nicolaus in carcere Tulliano

Mellettük ott áll a két Colonna bíboros, őket azonban VIII. Bonifác 1297. május 10-én megfosztotta hivataluktól, és csak 1306. február 2-án nyerték vissza eredeti állásukat.⁸¹ A hat bíboros közül Johannes Monachus (Jean le Moine) 152, Robertus Gallus és Guillelmus Longus 342, Neapoleo Ursinus 615, Matthaëus Rubeus Ursinus 555 alkalommal szerepelt aláíróként. Az utolsó alkalom mindegyikük esetében éppen 1302. február 16-a volt. Rajtuk kívül a „régiek” közül egyedül Joannes Buccamatus volt még hivatalban, de ő csupán 1295 és 1300 között volt aktív, igaz, összesen 664 alkalommal.

VIII. Bonifác öt alkalommal (1295. január 23. – május 13., 1295. december 17., 1298. december 4., 1300. március 2. és 1302. december 15.) kreált

közül összesen 4 fő halálozott el a jelentősebb 1295. decemberi kinevezések előtt. 1298. dec. 4-én négy új kinevezés történt, ezt megelőzően, 1295 és 1298. dec. között 5 halálest következett be.

⁷⁸ 1298. dec. és e dátum között 2 bíboros távozott az élők sorából és 3 új kreáció történt.

⁷⁹ Itt két kinevezés áll szemben ugyanennyi halálessel.

⁸⁰ Potthast 24020–25283. sz., II. 2024. o. és RBVIII alapján. A kezdő dátumot VIII. Bonifác pontifikátusának első pápai oklevele adja, a záró dátum pedig abból adódik, hogy ezt követően a bíborosok nem mutathatók ki a pápai döntésekben.

⁸¹ Conetti, M.: Les pouvoirs du collège des cardinaux i. m.; HC I. 10., 11.

bíborosokat, szám szerint 15-öt. Közülük 9 volt hivatalban 1302 februárjában is. Ennek ellenére nem mindegyikük volt ekkor már aktív, így Petrus Valerianus Duraguerra de Piperno (S. Maria nova) 1297-ben, Franciscus Cajetanus (S. Maria in Cosmedin), Niccolò Boccasini (S. Sabina), Lucas de Flisco e Lavaniae comitibus (S. Maria in via lata) pedig 1300-ban szerepelt utoljára a pápai kormányzatban. A többiek – Franciscus Neapoleonis Ursinus Romanus (S. Lucia in silice), Jacobus Cajetanus de Stephanescis (S. Georgius ad velum aureum), Theodericus Rainerii de Urbeveteri (S. Crux in Jerusalem), Leonardus de Gratino Patrassus (Albano), Gentilis de Monteflorum (S. Martinus in Monte) – esetében ismét csak 1302. február 16. a kormányzati aktivitásuk utolsó ismert dátuma.

A teljes hivatalviselési idő és a tényleges kormányzati szerepvállalás közötti eltéréseket számos ok magyarázhatja, hiszen a bíborosok gyakorta kaptak egyéb, a római kúrián kívül teljesítendő feladatokat (például legátusi megbízást). A bíborosok alkalmankénti hiányában semmi meglepő nincs, ugyanis a pápai kormányzatban gyakorlatilag sohasem vett részt egyidejűleg az összes éppen hivatalban levő bíboros.⁸² VIII. Bonifác pontifikátusa idején feltűnően mellőzött személy csak kettő akad, nem meglepő módon a két Colonna bíboros, Jacopo és Pietro. Annál feltűnőbb ugyanakkor az 1302. február 16-ával bekövetkező éles váltás: ekkortól immár valamennyi bíboros eltűnik a pápai döntéshozatalból. Sem a „régiek”, sem az „újak” nem szerepelnek többet.⁸³ E dátum fontosságát megerősíti az a tény, hogy bár VIII. Bonifác még 1302 decemberében is emelt bíborossá két személyt,⁸⁴ és az uralkodása hátralevő időszakából valamivel több, mint másfélszáz oklevél maradt fenn,⁸⁵ a két új bíboros nem szerepel ezekben.

A tanulmány elején feltett két kérdés közül az elsőre – tudniillik milyen hatalmi legitimációs elképzelésekre megy vissza a magyar trón betöltését meghatározó 1303-as pápai ítélet szövege – volt könnyebb választ adni. A VIII. Bonifác által hangoztatott „Szent István-i” jogalap lényegében a VII. Gergely idején megjelenő országfelajánlás volt, nem pedig az a szintén Szent Istvánra visszavetített jog, amelyet a pápai oklevelek a királyi joghatóság alól adott mentesség (*immunitas*), szabadság (*libertas*) értelemben használtak.

A másik kérdés az, hogy a VIII. Bonifác ítéletlevelében megjelenő pápai teljhatalom, valamint a bíborosi tanáccsal együtt meghozott döntés között kimutatható-e ellentét, és az összefüggésbe hozható-e a pápai kormányzat belső

⁸² Szemléletes példája ennek a 13. század közepét (1227–1261) érintő feldolgozás. Lásd *Agostino Paravicini Bagliani: Cardinali di Curia e „familiae” cardinilizie dal 1227 al 1254. I–II.* (Italia sacra 18–19.) Padova 1972. 397–441.

⁸³ Potthast II. 2024.

⁸⁴ HC I. 13.

⁸⁵ Potthast 25129–25283. sz.

ellentmondásaival. Az 1303. május 31-i pápai oklevélben szereplő közös döntés a valóságban nem jelentette a teljes bíborosi testületet, hiszen mint láthatuk VIII. Bonifác ekkor már nem a kardinálisokkal együtt kormányzott, az legfeljebb a magyar főpapokra értendő. A „testvéreink tanácsából” megfogalmazás és a konzisztoriális jelleg hangsúlyozása mellett ellenpontként ott szerepelnek a „Krisztus helytartójaként” (*vicarius Christi*) és a teljhatalommal (*de plenitudo potestatis*) hozott döntések. Ezáltal a magyar trón betöltését eldöntő ítélet tulajdonképpen válasz volt a pápa kormányzati módszereit ért kritikákra – nemcsak a két Colonna bíboroséra, hanem Jean le Moine-ra is –, ami azonban szöges ellentétben állt az 1302. február 16. után kibontakozó tényleges gyakorlattal.

Függelék

I.

VIII. Bonifác 1301. október 17-i levele II. Vencel cseh királyhoz⁸⁶

Etsi reges et principes orbis terre catholice fidei professores et ecclesie Romane devotos paternam benevolentiam prosequamur, personam tamen tuam dignitate regia insignitam sincera caritate constringimus et singularis benevolentie brachiis amplexamur, ideoque tibi familiaris scribimus, teque alloquimur confidenter. Miramur siquidem et turbamur, quod serenitas tua substinuit et prestavit assensus, quod dilectus filius W[enceslaus] natus tuus in regem Ungarie sit assumptus, et a [...] Colocensi archiepiscopo et nonnullis suis complicitibus passus eum fueris coronari. Utinam discusisses, ex quo capite, ex quo iure, qua successione, quo titulo prefatus natus tuus ad ipsius regni regimen sit assumptus, et quomodo coronam ab eo recipere debuit, qui auctoritatem reges Ungarie coronandi non habebat de consuetudine vel iure, nec debuit apostolica sedes mater omnium et magistra contempni, quin saltem in dubiis et maioribus causis ad ipsam fuerit recursus habendus, sine cuius etiam auctoritate sancte memorie Stephanus rex Ungarie, divina revelatione premonitus, noluit se ad ipsius regni solium sublimari, sed tamquam Aaron vocatus a Deo, ab ipsa sede accepit humiliter coronam et regnum. Hunc Stephanum Deus de tenebris infidelitatis eripuit et vocavit in admirabile lumen suum, qui fuit primus rex Ungarie Christianus, a quo descenderunt persone magne sanctitatis, mireque virtutis, quarum beatitudines transierunt aliis in exemplum.

⁸⁶ Theiner I. 387–388.

II.

VIII. Bonifác 1301. október 17-i parancslevele
Niccolò Boccasini legátushoz⁸⁷

Romanus pontifex super reges et regna constitutus a Deo in ecclesia militanti gerarcha summus existit, et super omnes mortales optinens principatum, sedensque in solio iudicii, cum tranquillitate iudicat et suo intuitu dissipat omne malum. Proinde sancte memorie nostri Romani pontifices, etsi eos diversorum regum et regnorum cura sollicitaverit officii pastoralis, specialiter tamen studia converterunt, ut regnum Ungarie, quod ad apostolicam sedem peculiarius pertinet, preservaretur a noxiis et a salubria susciperet incrementa, et maxime contra Cumanorum, Tartarorum et paganorum ac scismaticorum hostiles incursum, quibus extitit hactenus plurimum impugnatum, et ex quibus ad magnum exterminium et diminutionem habitatorum fidelium est deductum. [...] Colocensis archiepiscopus [...] W[enceslaum] natum carissimi in Christo filii nostri W[enceslavi] Boemie regis illustris in regem eiusdem regni Ungarie de facto, cum de iure non posset, coronare presumpsit, ingressum tuum in ipsum regnum nequaquam expectans, cum esses illud cum huiusmodi legationis officio e vestigio intraturus, nec attendit dictus archiepiscopus, quod nunquam ad se vel predecessores suos Colocenses archiepiscopos regum Ungarie coronatio de iure vel de consuetudine pertinuerat, nec aliquatenus pertinebat, sed huiusmodi reges solent per Strigoniensem archiepiscopum, qui est pro tempore, coronari, ut non prosequamur ad presens, quomodo nec ex successione seu iure aliquo, quod occurrat, regnum ipsum debebatur W[enceslao], nato predicto, super quibus in dubio saltem nos vel te [...] consulere debuisset. Cum enim inter lepram et lepram variaretur iudicium, erat ad nos, qui summi sacerdotis levitici generis vices gerimus locumque tenemus, in tam arduis casibus recursus habendus, maxime cum magnificus vir Carolus, nepos [...] C[aroli] Sicilie regis [...] per dilectum filium [...] Strigoniensem electum et administratorem auctoritate nostra in spiritualibus et temporalibus Strigoniensis ecclesie constitutum in eiusdem regni Ungarie regem fuisset antea coronatus. Ad hec nolumus te latere aut in dubium revocari, quod memoratum Ungarie regnum sacrosancte Romane ecclesie a beato Stephano primo rege Ungarie christiano cum omni eius iure ac potestate et devote oblatum fuit et traditum reverenter, qui etiam ad ipsius regni solium noluit auctoritate propria sublimari, sciens quod nemo sibi sumere debet honorem, nisi qui vocatur a Deo, et ideo non a quolibet, sed a vicariu Iesu Christi et successore Petri assumpsit regium diadema, fuerat quidem divinitus revelatum, quod ei primum in gente Ungarica corona debeatur et regum, sicut hec plenius documenta, que servantur in archivis memorate ecclesie Romane, testantur, et ad ipsius archiepiscopi poterunt notitiam pervenisse.[...].

⁸⁷ Theiner I. 388–389.

III.

VIII. Bonifác 1302. június 10-i levele II. Vencel cseh királyhoz⁸⁸

Carissimo in Chrislo filio W[enceslao], regi Boemie illustri. [...] nuntium tuum, et litteras regias, quas ipse nobis ex parte tua detulit, paterna benignitate recepimus, et ipsarum litterarum tenore diligenter inspecto, et auditis hiis, que dictus nuntius coram nobis exposuit viva voce [...] quod [...] tua tendebat intentio, tuaque id petito postulabat, ut tui nati negotium, quem in regem Ungarie concorditer et canonicè proponis electum, et te ac tuos et suos in hac parte sequaces in benevolentiam nostram reciperemus et gratiam, ac tibi et ipsis adjuutores, directores, ravorabiles et benignos nos in ipso negotio redderemus. Sane, fili carissime, sicut alias tibi per litteras nostras scripsisse meminimus, regnum Ungarie, [...] multipliciter collapsum agnoscitur et quasi datum in predam, per Cumanorum Tartarorum, scismaticorum et paganorum hostiles incursus, ac, propter dissensiones et novitates periculosas, noviter attemptatas in ipso, ex quibus discriminosè vastatur, fere ad nichilum est deductum, sicque nos, [...] desiderantes, prout nobis ex officii debito summi apostolatus incumbit, super eis de salubri remedio providere, ad procurandam in ipso regno pacem, que vinculum caritatis existit, et ad tollenda inde dissensiones et scandala, que miserabilem desolationem inducunt, venerabilem fratrem nostrum Nicolaum, Ostiensem episcopum, Apostolice Sedis legatum, [...] duximus pridem illuc cum plene legationis officio destinandum; teque per ipsum et litteras nostras hortati fuimus diligenter, ut nonnulla, que circa prefatum natum tuum dicebantur minus provide attemptata, prudenter corrigeres per te ipsum et regali providentia emendares, ac tam tu, quam tui et nati memorati sequaces acquiesceretis ipsius legati salubribus monitis reverenter, vosque beneplacitis coaptaretis ipsius, qui ad dictum regnum ut pacis angelus nuntiusquo salutis accessit significantes tibi, quod, si qua jura in eodem regno aliisque provinciis tibi vel nato memorato competere, ea prosequeremini coram nobis, illa disponebamus illibata servare nec minuere, sed augere. [...] Attendentes igitur quod thronus Apostolici culminis constitutus est a Domino super reges et regna, ut equitatis virga unicuique tribuat, prava dirigat in directa, et morbis, qui fomentorum non recipiunt medicinam, asperius medicamen apponat, super petitione tua predicta deliberatione prehabita diligenti, eidem nuntio in presentia fratrum nostrorum viva voce respondimus tibi que presentibus respondemus, quod personam tuam paterna et speciali sumus benivolentia prosecuti, et proponimus tam tua quam nati predicti jura conservare ubilibet, ac tibi et ei sine juris alieni prejudicio plenitudinem debiti favoris impendere, dum tu et natus ipse filialis devotionis affectibus et gratis ac laudabilibus operibus vos nostris et Apostolice Sedis beneplacitis coaptetis. Verum, cum longo jam tempore dilata sit reformatio dicti regni, deformati taliter et collapsi, et a tempore obitus clare memorie Watislai [Ladislai] regis Ungarie, ac deinde, dum Andreas in eodem regno se pro rege gerebat, carissima in Christo filia nostra Maria, regina Sicilie illustris, ad se ac dilectum filium nobilem virum Carolum, nepotem ejus, prefatum regnum asseruerit et adhuc asserat pertinere de jure, hujusmodi petitionem tuam, propositam ut prefertur, absque juris injuria et alieno prejudicio ad gratiam

⁸⁸ Theiner I. 392–393.

exauditionis admittere non valemus. Sed hiis, qui in regno prefato jus se proponunt habere, nos ad reddendam justitiam convertentes, per alias litteras nostras te ac reginam, nepotem ipsius ac filium tuum predictos, vestrumque sequaces, et alios qui sua crediderint interesse, de quibus expedire viderimus, per peremptorie citationis edictum, proponimus ad nostram facere presentiam evocari, ut, cum omnibus iuribus, actis et munimentis, hujusmodi negotium contingentibus, compareatis legitime coram nobis, recepturi justitie complementum et facturi que pro bono statu dicti regni duxerimus ordinanda. Ad hec ignorare te nolumus, quod, cum in predictis tuis literis te regem non solum Boemie, sed etiam Polonie duxeris describendum, causa nobis exinde magne turbationis advenit, dum auctoritate propria, quinimmo temeritate non modica, non vocatus a Domino tamquam Aaron, sed Apostolica Sede, matre omnium et magistra, contempla, ad quam provincie Polonie pertinere noscuntur, regium in ipsa Polonia nomen usurpas, te regem Polonie nominando. In que autem crimina assumptio falsa regie dignitatis, immo et simplicis magistratus, ac seditio et commissio violentie cum armis incidant, quibus subiciendi sint penis talium patratores, non est opus exprimere, quia id nota et vetustissima decreta sanxerunt. Ne igitur in te tante temeritatis audaciam, in tue salutis dispendium, prefate Sedis injuriam et plurimorum scandalum absque dubitatione presumptam, dissimulare quodammodo videamur, magnificentie tue per apostolica scripta sub spiritualibus et temporalibus penis, quas si contrarium feceris, tibi volumus inferre, districtius prohibemus, ne te ulterius regem Polonie nomines, sigillum regium sub intitulatione Polonie regni assumas vel utaris assumpto, neque privilegia, immunitates, feuda, donationes, bona, et jura quecumque in ipsa Polonia vel aliqua ejus parte concedas, aut tamquam rex Polonie quicquam agas. Nos enim tibi paratos offerimus ad manutenendum et conservandum jura, si qua in ipsa Polonia ostenderis tibi competere legitime coram nobis. [...].

BONIFACE VIII AND HUNGARY (1290–1303)

Ideas of Legitimizing Papal Authority and Government in Context

by Gergely Kiss

SUMMARY

On 31 May, 1303 Boniface VIII issued a letter of sentence with regard to the succession to the Hungarian throne, in terms of which the Pope reserved for himself the right to occupy the throne. While this document is far from unknown to researchers, two related questions deserve attention. First, the antecedents of this papal decision should be looked for in the eleventh to thirteenth century, for only such an inquiry can answer the question of whether the right vindicated by the pope with regard to the royal succession was based on tradition. Second, the text should be analysed from the perspective of Boniface's government of the church. In view of the fact that this latter activity caused frequent criticism and objections, it is especially important to establish the extent to which the decision to occupy the Hungarian throne reflects on them.